

ПЕКАРСЬ
Ігор Маркович,
канд. іст. наук, проректор –
генеральний директор
Всеукраїнського університету
Міжрегіональної Академії управління
персоналом
(м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ БОЛГАРІЇ В УМОВАХ СВІТОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ (1918-1923)

Висвітлюється суспільно-політичне становище в Болгарії на момент завершення Першої світової війни та у наступні роки облаштування повоєнного світу.

Освещается общественно-политическое положение в Болгарии на момент завершения Первой мировой войны и в следующие годы обустройства послевоенного мира.

Social and political position is illuminated in Bulgaria in the moment of completion of First world war and in the next years of arrangement of the post-war world.

На початку ХХ ст. Болгарія опинилася під владою «особистого режиму» царя Фердинанда, який мав зв'язки Німеччиною і Австро-Угорщиною й намагався всіляко їх укріпити. В країні почалося посилене будівництво стратегічної залізниці й різко зросли військові витрати. Спираючись на підтримку Австро-Угорщини й Німеччини, болгарські уряди вели широкі військові приготування до війни з Туреччиною, сподіваючись в підсумку реалізувати свої зовнішньополітичні задачі – приєднати македонські землі, які ще не знаходилися під управлінням Османської імперії [1, с. 26].

Підписавши договори з Сербією, Чорногорією, Грецією й Румунією про спільні військові дії проти Порти, Болгарія отримала перемогу в першій Балканській війні. Проте, Лондонський мир (травень 1913 р.) через втручання Англії не дав можливість болгарам здійснити найголовнішу мету – об'єднання всіх земель, де переважало болгарське населення в одній державі. Відмова

грецького й сербського урядів від виконання підписаних з Болгарією в 1910–1912 рр. договорів призводить до другої Балканської (міжсоюзницької) війни, де Болгарія зазнає поразки від армій Греції, Сербії, Румунії та Туреччини. Як наслідок – болгари змушені були капітулювати й заключити Бухарестський мир (серпень 1913 р.). Являючись до Балканських війн гегемоном у Південно-Східній Європі, як в політичному, так і в економічному плані, країною з найбільшою та найсильнішою армією, Болгарія в підсумку зазнає не лише військову поразку, але й першу національну катастрофу. Відносини між Болгарією та її сусідами значно погіршуються, що штовхає її до участі в Першій світовій війні на боці Центральних держав [12, с. 67].

Вступивши в жовтні 1915 р. у війну на боці австро-німецького блоку, Болгарія 1918 р. повністю вичерпала свої людські та економічні ресурси. Затяжна війна вимагала мобілізації майже всього працездатного чоловічого населення, завдала значних збитків промисловості, сільському господарству, ремеслам. 70% підприємств, не пов'язаних з військовими поставаннями, припинили зовсім або скоротили до мінімуму свою діяльність. Площа земель, що оброблялися, в аграрній Болгарії скоротилася на 25–30%, країна змушена була закуповувати борошно та інші види продовольства за кордоном.

Увесь тягар війни правлячі кола Болгарії на чолі з царем Фердинандом переклали на трудящих. Через величезні витрати на армію стрімко зростали податки, спекулянти підвищували ціни на продукти харчування. В багатьох районах країни розпочався голод. На голодному пайку перебувала й армія: солдати отримували всього по 250 грамів сурогатного хліба, не вистачало обмундирування, спорядження [7, с. 261].

1918 р. активізувалися антивоєнний та демократичний рухи. Революційна ситуація перейшла у революційний вибух, коли у вересні 1918 р. війська Антанти прорвали фронт болгарської армії в районі Доброполе. У військах, що відступали, розпочалося стихійне повстання солдатів під гаслами "На багнет винуватців війни!", "На Софію!". Повстанці зайняли головний штаб болгарської

армії й заарештували офіцерів. 26 вересня вони знаходились вже за 30 км від Софії. Уряд, не маючи сил для придушення повстання, направив для переговорів делегацію, до якої входили популярні діячі Болгарського хліборобського народного союзу (БХНС) Олександр Стамболійський і Райко Даскалов. Іншу делегацію було послано до командування Антанти з проханням про перемир'я [9, с. 455].

Стамболійський запропонував лідерів "тесняків" (так називали членів Болгарської робітничої соціал-демократичної партії) Дімітру Благоєву діяти спільно для встановлення в Болгарії республіки, але партія "тісних" соціалістів відхилила пропозицію.

Даскалов не виправдав довіри уряду — він приєднався до повстанців і 27 вересня в Радомирі проголосив республіку на чолі зі Стамболійським. Під керівництвом Даскалова повстанці вирушили до Софії, зайняли село Владай за 15 км від столиці [12, с. 73].

Повстанське командування в ультимативній формі зажадало від уряду здати столицю без бою. Однак уряд перегрупував вірні йому сили, які за допомогою німецької дивізії, що була перекинута під Софію, у кривавому бойовищі 30 вересня завдали повстанцям поразки

За один день до бою Антанта підписала перемир'я з Болгарією, що дало можливість болгарській владі зосередити зусилля на боротьбі з "внутрішньою небезпекою". Владайське повстання кардинально змінило ситуацію в країні. Болгарія першою з країн Четвертного союзу вийшла з війни, а цар Фердинанд зрікся престолу на користь свого 24-річного сина, що був проголошений царем під ім'ям Борис III. Сам же Фердинанд втік до Німеччини. Становище уряду залишалось нетривким. У країні зростав вплив лівих партій, головним чином БХНС, що висували вимоги проведення реформ. Значно активізувалася партія "тісних" соціалістів, але її курс на збройне повстання й вимоги встановлення радянської соціалістичної республіки не дістали симпатій селянства.

"Тесняцтво" фактично було різновидом більшовизму на болгарському ґрунті [7, с. 198–199].

Після виборів до Народних зборів у серпні 1919р. лідер БХНС Олександр Стамболійський сформував новий уряд разом з представниками Народної та Прогресивно-ліберальної партій. Діяльність уряду Стамболійського розпочалася в складній внутрішній та міжнародній обстановці. 27 листопада 1919 р. держави Антанти підписали в Нейї-Сюр-Сен (поблизу Парижа) мирний договір з Болгарією (Нейїський договір), за яким Болгарія була відрізана від Егейського моря й втратила значну частину своєї території. Болгарії заборонялося мати армію чисельністю понад 20 тис. чол., авіацію, військово-морський флот тощо [2, с. 264].

Упродовж 37 років країна повинна була сплатити 2250 млн золотих франків репарацій. Нейїський договір поглибив і без того важке економічне становище Болгарії. Через два дні після підписання договору в Софії відбулася масова демонстрація проти його грабіжницьких умов, зростання податків, дорожнечі. 27 грудня 1919 р. почали страйкувати залізничники й робітники зв'язку, а 23 грудня розпочався загальний політичний страйк. З ініціативи уряду Народні збори прийняли закон про покарання винуватців національної катастрофи, було віддано до суду ряд міністрів колишніх кабінетів. Після поразки страйку залізничників Стамболійський, вирішив сформувати однопартійний уряд БХНС [9, с. 438]. Виникла ситуація, коли селянська партія перетворилася на одноосібно правлячу політичну силу. На думку Стамболійського, народовладдя у вигляді селянської демократії мало призвести до ліквідації вад капіталізму при збереженні його основ. Цій меті було підпорядковано соціально-економічні реформи. Закон про загальну трудову повинність для всіх громадян мав ліквідувати наслідки економічної розрухи. Аграрна реформа передбачала відчуження на користь держави земельних володінь площею понад 30 га та їхній розподіл між безземельними та малоземельними селянами [12, с. 93].

Інші реформи – зосередження в руках держави торгівлі зерном, прогресивно-прибуткове оподаткування, податок на прибутки товариств (банків, торговельних, промислових та інших підприємств) – зачепили інтереси буржуазії. Багато з реформ Стамболійського не було здійснено, але уряд одержав широку популярність. За короткий час чисельність БХНС зросла до 150 тис. чол. [6, с. 550].

У зовнішньополітичній сфері уряд проводив курс на встановлення лояльних стосунків із сусідами й державами Антанти, але не зміг добитися перегляду Нейїського договору.

Правлячі кола Антанти з підозрою спостерігали за розвитком реформ у Болгарії й намагалися впливати на події, що відбувалися в країні.

Наприкінці 1920 р. праві партії розпочали боротьбу проти "хліборобського" уряду, але процес консолідації йшов поволі через традиційні протиріччя між ними. Навесні 1922 р. сформувалася "Народна змова" – невелика організація, яка об'єднала групу правих елементів болгарського суспільства, що поставили на меті повалення уряду БХНС й встановлення авторитарного режиму [1, с. 48–49].

Завдяки зусиллям "Народної змови" влітку 1922 р. три провідні праві партії створили "Конституційний блок", який проголосив метою відновлення "зневажених конституційних прав і свобод". Підпору вони вбачали у Військовій лізі, що була створена 1919 р. й об'єднала невдоволених своїми матеріальним і суспільним становищем офіцерів, яких звільнили зі служби за умовами Нейїського договору. На чолі Військової ліги стояв генерал І. Вилков, якого підтримував цар Борис III. Фактично він виконував функції головнокомандувача болгарської армії. Цар, залишаючись осторонь, уміло спрямовував дії супротивників уряду БХНС [9, с. 283-284]. Вважаючи ситуацію сприятливою для здійснення змови, керівництво "Народної змови" та Військової ліги, яким таємно керував Борис III, вночі з 8 на 9 червня 1923 р. вчинило державний заколот. Міністрів і депутатів БХНС було заарештовано

змовниками, а О. Стамболійського, що намагався організувати опір, по-звірячому вбито. Народне протистояння змові було придушене [12, с. 97].

Внаслідок перевороту до влади прийшов уряд на чолі з одним із лідерів "Народної змови" Олександром Цанковим. Провідні пости в ньому обіймали військові. В їхніх руках були армія, поліція, місцева адміністрація, а політичні партії відігравали другорядну роль. Новий режим мав військово-фашистський характер. Це була відверта диктатура реакційних сил суспільства. Репресії та переслідування були спрямовані проти БХНС, БКП та інших лівих партій [9, с. 285].

Вересневе повстання 1923 р. було прямою відповіддю лівих сил на встановлення військово-фашистської диктатури. Під час перевороту БКП зайняла позицію нейтралітету, що спричинило критику керівництва партії з боку як Комінтерну, так і рядових комуністів [2, с. 78].

Під впливом цієї критики ЦК БКП на засіданні 5–7 серпня 1923 р. прийняв рішення про збройне повстання. Було розпочато переговори з керівництвом лівих партій. Соціалісти відкинули пропозиції про співробітництво, сповідуючи тактику ненасильницьких дій, а з БХНС було підписано угоду про спільні дії проти диктаторського режиму. В керівництві БКП точилися серйозні суперечки відносно питання про збройне повстання. Г. Димитров і В. Коларов відстоювали тактику спільного фронту боротьби з фашистською диктатурою, а секретар ЦК Т. Луканов виступав проти повстання. Уряд, діставши звістку про підготовку повстання, розпочав превентивні репресії [9, с. 290]. Але ЦК БКП приймає рішення розпочати повстання вночі з 22 на 23 вересня з метою встановлення влади робітничо-селянського уряду. Повстання було недостатньо підготоване й спиралося великою мірою на ентузіазм і рішучість народу вести боротьбу проти влади. Політична орієнтація його учасників не завжди була чіткою, лави повстанців розривали внутрішні протиріччя. До складу Головного революційного комітету ввійшли Г. Димитров, В. Коларов і Г. Генев. Перші збройні бої почалися 13

вересня під Казанликом, а 19 вересня спалахнуло повстання у Південній Болгарії, в Старозагорському окрузі [4, с. 59-60].

Масового характеру набуло повстання у Північно-Західній Болгарії. Розпочавши його у встановлений строк, тобто вночі з 22 на 23 вересня, повстанцям вдалося захопити м. Фердинанд (нині Михайловград) і ряд інших населених пунктів.

Кілька днів точилися запеклі бої з урядовими військами, але 27 вересня повстанці мусили залишити Фердинанд, а після цього відступити до Югославії. В Софії, де влада заарештувала ряд керівників ГВРК, повстання не вдалося здійснити [12, с. 98].

Вересневе повстання 1923 р., незважаючи на прагнення народу скинути військову диктатуру, показало, що лідери БКП і БХНС у боротьбі за встановлення своєї влади в країні не мали міцної підтримки народу, оскільки багато положень програм лівих партій були дуже далекі від його докорінних інтересів.

Отже, вступивши в жовтні 1915 р. у війну на боці австро-німецького блоку, Болгарія 1918 р. повністю вичерпала свої людські та економічні ресурси. Увесь тягар війни правлячі кола Болгарії на чолі з царем Фердинандом переклали на трудящих. Через величезні витрати на армію стрімко зростали податки, спекулянти підвищували ціни на продукти харчування. В багатьох районах країни розпочався голод. 1918р. активізувалися антивоєнний та демократичний рухи. Революційна ситуація перейшла у революційний вибух, коли у вересні 1918 р. війська Антанти прорвали фронт болгарської армії в районі Доброполе. У військах, що відступали, розпочалося стихійне повстання солдатів під гаслами "На багнет винуватців війни!", "На Софію!". Повстанське командування в ультимативній формі зажадало від уряду здати столицю без бою. Владайське повстання кардинально змінило ситуацію в країні. Болгарія першою з країн Четвертого союзу вийшла з війни, а цар Фердинанд зрікся престолу на користь свого 24-річного сина, що був проголошений царем під

ім'ям Борис III. Після виборів до Народних зборів у серпні 1919р. лідер БХНС Олександр Стамболійський сформував новий уряд разом з представниками Народної та Прогресивно-ліберальної партій. Діяльність уряду Стамболійського розпочалася в складній внутрішній та міжнародній обстановці. 27 листопада 1919 р. держави Антанти підписали в Нейї-Сюр-Сен (поблизу Парижа) мирний договір з Болгарією (Нейїський договір), за яким Болгарія була відрізана від Егейського моря й втратила значну частину своєї території. Болгарії заборонялося мати армію чисельністю понад 20 тис. чол., авіацію, військово-морський флот тощо. Наприкінці 1920 р. праві партії розпочали боротьбу проти "хліборобського" уряду, але процес консолідації йшов поволі через традиційні протиріччя між ними. Навесні 1922 р. сформувалася "Народна змова" — невелика організація, яка об'єднала групу правих елементів болгарського суспільства, що поставили на меті повалення уряду БХНС й встановлення авторитарного режиму.

Завдяки зусиллям "Народної змови" влітку 1922 р. три провідні праві партії створили "Конституційний блок", який проголосив метою відновлення "зневажених конституційних прав і свобод". Вересневе повстання 1923 р. було прямою відповіддю лівих сил на встановлення військово-фашистської диктатури. Під час перевороту БКП зайняла позицію нейтралітету, що спричинило критику керівництва партії з боку як Комінтерну, так і рядових комуністів.

Повстання було недостатньо підготоване й спиралося великою мірою на ентузіазм і рішучість народу вести боротьбу проти влади. Кілька днів точилися запеклі бої з урядовими військами, але 27 вересня повстанці мусили залишити Фердинанд, а після цього відступити до Югославії. В Софії, де влада заарештувала ряд керівників ГВРК, повстання не вдалося здійснити.

Вересневе повстання 1923 р., незважаючи на прагнення народу скинути військову диктатуру, показало, що лідери БКП і БХНС у боротьбі за встановлення своєї влади в країні не мали міцної підтримки народу.

Список використаної літератури

1. *Василев В.* Македоният въпрос пред конференцията за мира през 1919 г. / В. Василев. – София, 1922. – 112 с.
2. *Външната* политика на правителството на БЗНС – ноември 1919 – юни 1923. Александър Стамболийски – документално наследство. – София, 1989. – 342 с.
3. *Гапонов П. М.* Новая и новейшая история: справочное пособие / П. М. Гапонов. – Воронеж, 1966. – 883 с.
4. *Дамянов С.* Великите сили и България през епоха та на капитализма (1878–1944 г.) / С. Дамянов. – София, 1975. – 420 с.
5. *Димитров И.* Френската дипломация и управлението на БЗНС / И. Димитров. – София, 1980 – 426 с.
6. *История* дипломатии / ред. В. П. Потемкин. – М. : ОГИЗ, 1945. – Т. 3 : Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны 1919–1939 гг. – 884 с.
7. *Казасов Д.* Видяно и преживяно, 1891–1944 / Д. Казасов. – София, 1969. – 704 с.
8. *Пешев П.* Исторические события и детали / П. Пешев. – София, 1929. – 615 с.
9. *Системная* история международных отношений. 1918–2000 : в 4 т. – М., 2000. – Т. 1. – 529 с.
10. *Стамболийски А.* Земледелско управление. Реч пред XVI конгрес на БЗНС / А. Стамболийски. – София, 1921. – 33 с.
11. *Стамболийски А.* Принципите на Българският земеделски союз / А. Стамболийски. – София, 1919. – 227 с.
12. *Яровий В. І.* Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст. : курс лекцій / В. І. Яровий. – К. : Либідь, 1996. – 416 с.